

INNOVATIVE WORLD
Ilmiy tadqiqotlar markazi

TADQIQOTLAR

ILM-FAN

TEKNOLOGIYALAR

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI

ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

2026

Google Scholar

zenodo

Andijan, Uzbekistan

+998335668868

<https://innoworld.net>

« ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR
NAZARIYASI » NOMLI ILMIY, MASOFAVIY,
ONLAYN KONFERENSIYASI TO'PLAMI

3-JILD 4-SON

Konferensiya to'plami va tezislari quyidagi xalqaro
ilmiy bazalarda indexlanadi

Google Scholar

ResearchGate

zenodo

ADVANCED SCIENCE INDEX

Directory of Research Journals Indexing

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2026

**O‘ZBEK SHEVALARINING SINTAKTIK TIZIMI:
QIYOSIY-TIPIK TADQIQOT VA STRUKTURAVIY TAHLIL**

**Bo'ronova Odina Zokirjon qizi,
Yigitaliyeva Zarina Zokirjon qizi,**

University of Business and Science talabasi,

O'zbek tili va adabiyoti yonalishi 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada o‘zbek dialektologiyasining dolzarb masalalaridan biri — shevalarning sintaktik qurilishi masalalari keng qamrovli tahlil qilinadi. Tadqiqotda Toshkent, Samarqand, Qatag‘on, Qipchoq va Turkiston guruhi shevalaridan olingan dialektal materiallar asosida so‘z birikmalari, gap bo‘laklarining tartibi, inversiya, tautologiya hamda qo‘shma gaplarning strukturaviy xususiyatlari yoritilgan. Maqolada M. Turobova, Y. Jumanazarov va boshqa yetakchi tilshunoslarning ilmiy xulosalariga tayanilgan.

Kalit so‘zlar: dialektal sintaksis, so‘z birikmasi, bitishuv, boshqaruv, moslashuv, inversiya, tautologiya, izofa, kirish so‘z, undalma, o‘zbek shevashunosligi.

Аннотация: В данной научной статье подробно анализируются синтаксические особенности диалектов узбекского языка — одна из актуальных проблем узбекской диалектологии. В исследовании рассмотрены диалектные материалы, собранные из ташкентской, самаркандской, катагонской, кипчакской и туркестанской группы диалектов, включая словосочетания, порядок членов предложения, инверсию, тавтологию и структурные особенности сложных предложений. В статье опираются на научные выводы ведущих лингвистов, таких как М. Туробова, Ю. Джуманазаров и других.

Ключевые слова: диалектный синтаксис, словосочетание, сращение, управление, согласование, инверсия, тавтология, определение, вводное слово, обращение, узбекская диалектология.

Abstract: This scientific article provides a comprehensive analysis of the syntactic structure of Uzbek dialects, one of the pressing issues in Uzbek dialectology. The study is based on dialectal materials from the Tashkent, Samarkand, Qatag‘on, Kipchak, and Turkistan groups, highlighting word combinations, sentence component order, inversion, tautology, and structural features of compound sentences. The article relies on the scientific conclusions of leading linguists such as M. Turobova, Y. Jumanazarov, and others.

Keywords: dialectal syntax, word combination, fusion, government, agreement, inversion, tautology, attribution, introductory word, vocative, Uzbek dialectology.

KIRISH. O‘zbek tili shevalari o‘zining fonetik, leksik va ayniqsa, sintaktik qurilishi bilan turkiy tillar tizimida alohida ajralib turadi. Agar fonetika tilning tashqi qobig‘i bo‘lsa, sintaksis uning ichki mantiqiy arxitekturasidir. Sheva

sintaksisini o'rganish nafaqat dialektologiya, balki o'zbek tili tarixi va xalqning jonli nutq madaniyatini tushunishda fundamental ahamiyatga ega.

Mavzu doirasida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek shevalarining sintaktik tizimi kam o'rganilgan sohalardan biri hisoblanadi. M. Turobova Toshkent viloyati shevalarining, Y. Jumanazarov esa o'g'uz shevalarining sintaktik qurilishini o'rganib, bu boradagi ilk ilmiy xulosalarni taqdim etganlar. Ushbu maqola mavjud ilmiy manbalarni umumlashtirgan holda, sheva sintaksisining o'ziga xos qirralarini yoritishga qaratilgan.

SHEVALARDA SO'Z BIRIKMALARI VA IZOFA MASALALARI
Shevalarda so'zlar o'rtasidagi sintaktik aloqa adabiy tildagiga nisbatan ancha dinamik va erkin xarakterga ega.

1.1. Bitishuv munosabati: Sheva nutqida grammatik ko'rsatkichsiz (kelishik va egalik qo'shimchalarisiz) so'zlarning birikishi keng tarqalgan. Masalan, Toshkent shevasidagi "jetmish xil avqat tajjar bopti" birikmasida miqdor va predmet o'rtasida hech qanday qo'shimcha qo'llanilmagan. Bu holat shevalarning ixchamlikka intilishini ko'rsatadi.

1.2. Boshqaruv va kelishiklar transformatsiyasi: Ayrim shevalarda, xususan qipchoq lahjalarida kelishik qo'shimchalarining vazifadoshligi yoki bir-birining o'rnida kelishi kuzatiladi. Turkiston shevalarida tushum kelishigi va jo'nalish kelishigi o'rtasidagi chegaralarning yuvilishi natijasida "Nan čiyardi" kabi o'ziga xos konstruksiyalar hosil bo'ladi.

1.3. Izofali birikmalar: Sheva materiallari shuni ko'rsatadiki, turkiy izofalar (masalan: "adras körpä", "sämiz qoj") nutqda juda faol. Fors-tojik tillari bilan kontaktda bo'lgan hududlarda esa forsiy izofalar (bog'lovchi -i komponenti) ham o'zlashtirilgan. Bunday birikmalar ko'pincha tojik va o'zbek tillari aralash yashaydigan hududlar aholisi nutqida barqarorlashgan.

GAP QURILISHI VA INVERSIYA HODISASI. Sheva sintaksisining eng xarakterli jihati — bu gap bo'laklarining erkin tartibidir. Adabiy tildagi qat'iy tartib (Ega + To'ldiruvchi + Hol + Kesim) sheva nutqida ko'pincha buziladi.

Inversiya — gap bo'laklarining mantiqiy urg'u talabi bilan o'rnini almashtirishi. Samarqand shevasida qayd etilgan "Bir kün biz kellik Hasan žajīya" misolida kesimning gap o'rtasiga kelishi va to'ldiruvchining gap oxiriga surilishi nutqning emotsionalligini ta'minlaydi. Bu orqali so'zlovchi aynan borilgan joyga (Hasan žajīya) alohida urg'u beradi.

NUTQNI EMOTSIONALLASHTIRUVCHI SINTAKTIK BIRLIKLAR
Sheva nutqi doimo muloqotga (dialogga) yo'naltirilgan bo'ladi. Shuning uchun unda undalmalar va kirish so'zlar juda faol qo'llaniladi.

Undalmalar: "Balam, saña mäslä:t kārākmī..." (Turkiston shevasi).

Kirish so'zlar: Toshkent shevasidagi "äxir", "e täxsir" kabi so'zlar suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatni aniqlashtirishga xizmat qiladi. Qatag'on shevalarida esa "...äni šüjtip..." kabi kirish birikmalari fikrni umumlashtirish uchun ishlatiladi.

TAKRORLAR VA TAVTOLOGIYA: TASVIRIYLIK VOSITASI. Sheva sintaksisida ma'noni bo'rttirish va tasviriylikni oshirish uchun turli xil takrorlardan foydalaniladi:

Ega takrori (Tavtologiya): "Men sizdi yūymā apparaman özüm" (Qipchoq shevasi).

Ko'chirma gaplardagi takror: "Mixmānxānā tolā ādām, e: ičkīn, e: ičkīn, didilā" (Toshkent).

Harakat davomiyligi takrori: "Äbrār uxlāp-uxlāp turdī".

Tezlik va shiddat takrori: "Ketvuripti, ketvuripti...".

QO'SHMA GAPLARNING STRUKTURAVIY XUSUSIYATLARI.

Shevalarda qo'shma gaplar murakkab bog'lovchilar orqali emas, balki asosan ohang (intonatsiya) va yuklamalar yordamida bog'lanadi. Masalan, Qorabuloq shevasida -ki yuklamasi gapning qismlarini bog'lovchi asosiy sintaktik vosita vazifasini o'taydi: "Bi:(j) ta:γīnki o:rtasīda ha:liyī ta:m turuptī". Bu kabi qo'shma gaplar sheva nutqining ixchamligini va mantiqiy izchilligini ta'minlaydi.

XULOSA VA ILMIY MULOHAZALAR. O'zbek shevalarining sintaktik tizimini tadqiq etish natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, dialektal sintaksis adabiy tildagi qat'iy grammatik qoliplardan farqli o'laroq, o'ta moslanuvchan va nutqiy vaziyatga qarab o'zgaruvchan xarakterga ega. Ushbu tadqiqot davomida aniqlangan asosiy jihatlar quyidagilardan iborat:

Birinchidan, shevalarda so'z birikmalarining hosil bo'lishi ko'pincha tejamkorlik (ekonomiya) tamoyiliga bo'ysunadi. Bitishuv usulining faolligi va kelishik qo'shimchalarining tushib qolishi nutqning ixchamligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, tushum va jo'nalish kelishiklarining vazifadosh bo'lib kelishi (masalan, qipchoq va o'g'uz lahjalarida) o'zbek tili tarixidagi qadimiy sintaktik jarayonlarning shevalarda hali ham saqlanib qolayotganidan dalolat beradi.

Ikkinchidan, gap qurilishida inversiya hodisasi shunchaki tartib buzilishi emas, balki nutqning emotsional-ekspressiv qatlamini shakllantiruvchi asosiy usuldir. Samarqand va Toshkent shevalari misolida ko'rib o'tilganidek, kesim yoki to'ldiruvchining o'rni almashishi orqali so'zlovchi o'z maqsadini, urg'usini tinglovchiga aniqroq va ta'sirliroq yetkazadi. Bu esa dialektal sintaksisning pragmatik imkoniyatlari adabiy tildagidan ko'ra kengroq ekanligini isbotlaydi.

Uchinchidan, nutqiy takrorlar va tavtologik konstruksiyalar sheva nutqining "jonli musiqasi" hisoblanadi. Ega, kesim yoki hol bo'laklarining takrorlanishi harakatning davomiyligi, shiddati va natijasini bo'rttirib ko'rsatishga xizmat qiladi. Bu usul tasviriylikni oshirish bilan birga, so'zlovchining subyektiv munosabatini (hayrat, norozilik, tasdiq) ifodalashning eng samarali yo'lidir.

To'rtinchidan, qo'shma gaplarning tuzilishida murakkab bog'lovchilarning kamligi va ularning o'rnini intonatsiya (ohang) hamda -ki kabi yuklamalar egallashi sheva sintaksisining soddalikka intilishini ko'rsatadi. Bunday tuzilmalar fikrning uzilishlarsiz, tabiiy ravishda oqishini ta'minlaydi.

Xulosa o‘rnida aytish joizki, o‘zbek shevalari sintaksisini o‘rganish tilimizning tarixiy taraqqiyotini tiklashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. M. Turobova va Y. Jumanazarov kabi olimlarning ilmiy merosini yangi zamonaviy metodlar (kognitiv va pragmatik tilshunoslik) asosida davom ettirish zarur. Shevalardagi sintaktik boyliklarni saqlab qolish va tadqiq etish, nafaqat dialektologiya fani uchun, balki o‘zbek tili milliy korpusini boyitish va xalqning o‘ziga xos tafakkur tarzini kelajak avlodlarga yetkazish uchun ham g‘oyat dolzarbdir. Zero, har bir shevaning gap qurish uslubida millatning ruhiyati va ko‘p asrlik muloqot tajribasi yashiringan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **M. Turobova.** Toshkent viloyati o‘zbek shevalari sintaksisi bo‘yicha tadqiqotlar. – Toshkent: Fan, 1980.
2. **Y. Jumanazarov.** O‘zbek shevalarining sintaktik tizimi (O‘g‘uz lahjasi materiallari asosida). – Toshkent, 1975.
3. **S. Ibrohimov.** O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent, 1970.
4. **A. Shermatov.** O‘zbek shevalari sintaksisini o‘rganishning nazariy masalalari. – Toshkent: Universitet, 1995.
5. **V. V. Reshetov, Z. Shoabdurahmonov.** O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.
6. O‘zbek xalq shevalari materiallari (Ilmiy maqolalar to‘plami). – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.